

tetlenség eseményének az egyedi előfordulásaival lehet találkozni Lőrincz Csongor valódi elmélyülést igénylő, s biztosító új könyvében.

A költői képnek a nyelvvel fenntartott különleges viszonya a szöveg olvasását együttgondolkodásként állítja színre. Ebben a tekintetben különösen emlékezetes a *Hívás és megvonás. „Dichten” és „Denken” viszonyáról Heideggernél* című értekezés, amelyből kihallatszik, hogy a nyelvben mozgó szövegelemzések közlés-módjától sem tanácsos eltekinteni. Most a könyv bemutatásának végéhez érve, emlékeztetvén magunkat erre az intésre, nem összegezném a tanulmányok számos eredményét, hogy ne helyeződjenek kívül – a mások mellett Gottfried Benn, Jékely Zoltán, Thomas Kling költészetéről szóló írások – azon a nyelvi horizonton, amelyen végül is semmi sem adott, de adódik. (*Ráció*)

DOBOS ISTVÁN

„Szó, ami néma és mégis költemény”

LAPIS JÓZSEF: AZ ELMŰLÁS POÉTIKÁJA

„A halál semmit nem jelent nekünk, mert minden jó és minden rossz az érzékelésben van [...] Ameddig mi létezünk, a halál nincs jelen, amikor pedig a halál megérkezik, mi nem vagyunk többé.” Az elmúlás individuális tapasztalaton túli természetének eme jól ismert epikurosi citátuma szemléletesen ragadja meg a saját halál utolérhetetlenségét, azt, hogy – mint a létezés egyik *elsajátíthatatlan* tartománya – azért is idegen számunkra, mert minderről csak a mindenkori másik – néma – teste árulkodhat. A szükségszerű közvetítettség, ami ugyanakkor nem átfordítható tudást rejt magában, nem visz minket közelebb a halál megértéséhez, annak jelentéstelítette válásához, s – kifejezve a halál paradox természetét – mivel nem tudjuk nevén nevezni, így kénytelenek vagyunk *beszélni róla*. Utóbbi könnyen belátható: elég csak végigtekinteni az emberiség kultúrtörténetén: nincs olyan kor és művészi kifejezésforma, amely ne tűzte volna ki célul a múlás misztériumának megértését, miközben e törekvésből nem pusztán az emlékállítás, a romlandó test megőrzésére tett kísérlet olvasható ki, hanem a halálról való beszéd médiumfüggősége is. Ám az elmúlás tapasztalata nemcsak hogy sosem lehet a sajátunk, hanem már mindig is kulturális konstrukcióként kell elgondolnunk: amit a végesség-ről tudunk, azt jórészt a filozófia és a művészetek közvetítik, állítják elő.

Lapis József *Az elmúlás poétikája* című könyvében megkísérel utánajárni a halál lírai közvetítettségének a két világháború közötti magyar költészetben. A szerző első kötetének merész kezdeményezése jól átgondolt szerkezetet takar – már a bevezető világossá teszi, hogy kezdeti félelmünk, még ha nem is alaptalan, ám nem feltétlenül indokolt. Noha a téma szerteágazó vonatkoztatási mezője a viszonylag belátható léptékűnek mondható történeti periódus esetén sem kecsgetti a könyv narratív ívét könnyen egybetarthatónak, Lapis József, érzésem szerint, jól oldja meg a maga elé állított feladatot, többek között annak köszönhetően,

hogy a tematikus összetartozás helyett mindenekelőtt poetológiai szempontot érvényesített a szelekció során. „Nem arra voltam ugyanis kíváncsi, hogyan gondolkodtak a két világháború közötti időszak költői a halálról, elmúlásról, s e gondolatalkizatoknak milyen reprezentációi az adott költemények, hanem sokkal inkább az érdekelt, hogy a poétikai diskurzus hogyan hozza létre (közvetíti, módosítja, kondicionálja, kérdőjelezi meg stb.) a halálról való fogalmainkat és tapasztalásunkat a versbefogadás során – mi mutatkozik meg a (homogén természetűnek semmiképp sem nevezhető) lírai médiumban akkor, amikor úgy véljük, hogy a halálról beszélünk (illetőleg: miért véljük úgy).” (15.) Ezzel a döntéssel nem pusztán beláthatóvá tehető a terjedelmes korpusz, megelőzve egyszersmind annak a veszélyét, hogy a korszakmonográfia az elmúlásról szóló költői megnyilatkozások lajstromává váljon, de a nemritkán evidensnek tűnő példák elhagyásával jobban láthatóvá is válik az eredeti kérdésfeltevés valódi tétje: mit mond a lírai nyelv az elmúlásról a választott korszakban, és mi megy végbe magában a költői nyelvben, ha az a halálról kezd beszélni. Ez a szerző által jó előre kijelölt (10.) kettős perspektíva a kötet egyik kulcsmozzanata, ami – amellet, hogy a narratíva üdítően egyedi megoldásainak (szövegválasztásainak, diszkurzív mintázatainak) is a letéteményese, egyszerre tágítja és szűkíti a horizontot úgy, hogy az a lehető legtöbbet mutassa meg a haláltapasztalat esztétikai közvetítettségéből. Erre nem kizárólag önlegitimációs okok miatt van tehát szükség, hanem éppen azért, mert a halál sokkalta összetettebb – költőileg megragadhatóbb – jelenség annál, mint ami alighanem enélkül a szempontrendszer nélkül feltárulhatna. A helyenként kitűnő, ám a halál jövővételmentlen rombolásáról hasonlóképp vélekedő gyászversek például vélhetően csekélyebb mértékben lehetnének a diskurzus alakítói, mint akár a tematikusan kevésbé illeszkedő weöresi *Rongyszőnyeg* vagy épp József Attila Flóra-versei. Hogy a kötet narratívája milyen erőteljesen koncentrált az elmúlásról való beszéd poétikai történéseire, az az ősz fejezeten is lemérhető. Itt ugyanis hiába járunk egy jellegzetes lírai toposz „nyomában”, hiába jutunk el többek közt a *Valse triste*-elemzés releváns meglátásaihoz, a halálábrázolás romantikus gyökereinek – noha vázlatos – feltárására szintén vállalkozó szöveg mégis leginkább azt mutatja meg, hogy vélhetően nem az allegória valamiféle huszadik századi továbbélésében tárulhat fel a maga összetettségében az elmúlás és líra kapcsolata. (Ettől függetlenül a magam részéről fontosnak és főként élvezetesnek találtam a kérdésfelvetésénél fogva nehezen szervesülő fejezetet.)

Ezen a ponton szembetűnő igazán, hogy a szerző nagyon is komolyan veszi a maga által feltett kérdéseket akkor, amikor kimondottan *költészeti* (kiemelés az eredetiben, 10.) dilemmákról beszél a halál vonatkozásában. Noha a semmihez történő *ének* legalább annyira jelent érdekes és összetett, az elmúlásra reflektáló poétikai természetű problémát, mint amennyire kitapintható a téma filozófiai érintettsége, ám ahogy fogynak a lapok, úgy szembesül az olvasó mind gyakrabban az elemzett versek esetén a halál nem antropológiai távlatú megközelítésével. Amikor az értekező szöveg nem az elmúlást közvetlenül színre vivő költeményekhez érkezik, akkor nemcsak következetesen jár el, de valóban azt hallgatja ki, amit a nyelv és kimondottan a költői nyelv képes elmondani róla. A halál jelentette idegenség itt lesz mint nyelvi tapasztalat megragadható: ebben a jelzett távolságban válik megérthetővé és – utalva a jelen írást bevezető epikuroszi gondolatra – töltődik fel

a halál jelentéssel. Eme, a kalandozás metaforájával is jellemezhető narrációképzés során olyan tájakra is elhajózunk, mint a már említett *Rongyszőnyeg*, de említhetnénk az olvasó által aligha előfeltételezett *Thomas Mann üdvözlését* is. Ugyanakkor miközben inkább élvezetes, mintsem zavaró módon társítja az említettek némileg eltérő diskurzusát a klasszikus, nevezzük így, halálversek megközelítéshez, komplexebb rálátást biztosítva a téma poétikai artikulációjára, egyszersmind vállalja is az eltévelyedés veszélyét. A Weöres-mű beemelése a vizsgálódásba nem mint ha nem volna például kellően megalapozott a fejezet bevezetőjét (s különösen a verszene jelentéssokszorozó eljárásait kiemelő Kosztolányi-fejezetet) olvasva, ugyanakkor a „kivezető”, vagyis az argumentáció fősodorba történő visszakapcsolása elmarad, így az egyik Radnóti- és Dsida-blokk közé eső szakasz, mely mellesleg igen invenciózusan utal a hangzóságra nagyban építő gyermeklírának az idegenségélmény közvetítődésében, annak megértésében betöltött szerepére, mégis kissé függelékszerű, marginális marad. (Megjegyzendő, nem ez az egyetlen eset, mikor úgy éreztem, hogy legalább néhány összegző gondolattal jobban kitapinthatóvá lehetett volna tenni nemcsak az egyes fejezetek belátásait, de egyúttal a kötet narratív ívét is.)

Noha a tanulságok explicitté tételének „megspórolásával” a szerző elsősorban az elvégzett munka hatékonyabb felhasználhatósága elé gördített akadályt, az úttörő jellegű kötet érdemeit mindez nem érvényteleníti. A koherens érvezetésű, szakszerű, mégis könnyed, szemléletes értekezői nyelv utazásra hív, s ha vele tartunk, Kosztolányi *Halotti beszédének* konkrét haláltapasztalatától egészen a *Harmadik szimfónia* absztrakt, a transzcendens felé hívó idegenség élményéig követhetjük végig a halálról való költői beszéd különféle formációit. Jellemző, hogy e közben Lapis József érdeklődése gyakran kevesebb figyelmet kapó költemények felé irányul: ha Kosztolányi, akkor nem az *Őszi reggeli*, de nem is a *Számadás*, hanem az *Ének a semmiről* kerül elő – méghozzá az *Esti Kornél éneke* vonatkozásában. Nem véletlenül: a kései Kosztolányi-vers éppen az, amely kimondottan a költői nyelv eszközeivel, paronomasztikus effektusaival ad választ többek közt a *Halotti beszéd* szoborhasonlata által is felmutatott idegenség artikulálhatatlanságának problémájára. A figyelmes, a recepciót sok megfontolandó mozzanattal gazdagító szoros szövegolvasás ehelyütt a könyv egyik alaptételéhez visz közelebb: a költői nyelv, melynek „varázsa abban áll, hogy a sehogyan másképpen nem elmondhatót létrehozza” (23.), akkor kezdi el mondani a maga igazságát, mikor a semmi fenoménjával szembesít bennünket, melyhez „a némaság, a megérthetlenség és megismerhetetlenség attribútumai kapcsolódnak” (48.). A Kosztolányi-fejezet kétségkívül *Az elmúlás poétikája* egyik legrevelatívabb, a jövőben vélhetően a legtöbbet citált részét képezi, köszönhetően részben annak, hogy a halál idegenségének előzőekben feltárt antropológiai tanulságait meggyőzően építi be a vers retorikai történéseit végigkövető elemzésbe, valóban megragadva valamiféle esszenciáját a halálról való költői nyelv késő modernségbeli működésének, haláltapasztalat és nyelv kölcsönös alakítottságának.

Más tétellel bír, ám a vállalkozás egésze felől nézve nem kevésbé fajsúlyos a terjedelmében is kiemelkedő, *Vigas és nyelv* című fejezet. A kötet mintegy felét kitevő fejtegetés három, a téma felől alighanem megkerülhetetlen alkotóval foglalkozik. Dsida Jenő, Radnóti Miklós és József Attila újraolvasásának kényszere egy-

szerre hathat felszabadítóan és jelenthet terhet a szerző számára: a tragikus sors-eseményekről az évtizedek során leválaszthatatlannak bizonyuló életművek, miközben rögzítik a befogadást, ki is jelölik a tájékozódás további irányát, amennyiben maga a biográfia meghaladhatatlansága problematizálódik és jelenti a kiindulópontot. Lapis József igen helyesen nem törekszik erőszakoltan a halál tudatától függetlenül olvasni ezeket a költői megnyilatkozásokat, hanem tudomásul veszi, hogy a halállal való eljegyzettség más-más módon, de e lírai korpuszok szerves része, és mindenekelőtt arra koncentrál, hogy milyen eljárások során válik otthonossá (egyáltalán belakhatónak bizonyul-e) a halál idegensége. Az elemzések arról tanúskodnak, hogy mind Dsida, mind Radnóti esetén a nyelv egyaránt képes (legalábbis ideig-óráig) vigaszként szolgálni, és ha nem is eltüntetni, de megszelídíteni az elmúlás fenyegetettségét – előbbinél történetesen a transzcendens tartomány a letéteményese annak, hogy ő „nem a Semmivel szembesül, mint Kosztolányi, hanem a Titokkal, mely hol félelmetes, hol vonzó (hol mindkettő egyszerre), ám nem a tudat nélküli üresség – és bár a földi élet örömeinek végét jelenti (ami miatt az életért rajongó Dsida írásaiban a derű hangjai is elégikummal telítettek), e világon túl is van valamiféle jelenlét” (112.). Ugyanakkor a terjedelmesebb Radnóti-fejezetben az is jól kitapintható, hogy nála a növekvő külső fenyegetés fokozatosan elnyomja az életbe minduntalan visszahívó líra hangját: a mellesleg Ferencz Győző monográfiája óta még mindig kissé gazdátlan életmű kedvező feltételeket biztosít ahhoz, hogy a költészet közhelyszerű menedék értelmezését újragondoltassa. E munka előtt ugyanis kevésbé hangsúlyozódott, hogy a *Tajtékos ég* versei olvashatók a nyelv létesítő erejébe vetett hit megingásának folyamatos és egyre radikalizálódó jelzéseiként, melynek végpontján a versbeli én mintegy saját halálának szemtanújaként mond le az elmúlást hol feledtető, hol legfeljebb megszőpítő költői tartomány imaginációjáról. S miközben ennek a fokozódó reményvesztettségnek a nyelvi leképeződéseit, poétikai artikulációit követi végig az elemzés, voltaképp azt a hiányzó értekezői szerepkört is betölti, melyet az életmű – a szerző kifejezésével élve – sírfelirat gyanánt, tehát jelzetten csakis a vég felől történő olvasása nem enged megvalósulni, amennyiben képes a híres utolsó néhány versen túl a Radnóti-líra szinte ismeretlen szegmenseire is rálátást engedni.

A kanonikus életművek „egzotikumai” iránti fokozott érdeklődés különösen látványos a József Attilával foglalkozó fejezetben. Habár e líra poétikai összetettségét figyelembe véve – különösen a halálhoz való viszonyában – könnyen lehet az az érzésünk, hogy a kötet az erre szánt bő ötven oldalon inkább gondolatébresztő problémafelvetésre vállalkozik, semmint részletes kifejtésre (persze egy korszakmonográfiának nem kell, hogy feladata legyen egy önmagában kötetnyi terjedelmű téma átfogó feldolgozása). Mégis, a *Thomas Mann üdvözlése és a Flóra-versek* azzal együtt is meglepő választásnak tűnhet, hogy a szerző jelen munkában jó okkal nem téved be többek közt az utolsó periódus ún. leltárverseinek sűrűjébe, nem beszélve olyan, korábban már számos elemzés tárgyát képező Gyömrői Edit ihlette költeményről, mint a *Magány*. Ezzel együtt *Az elmúlás poétikájának* minden bizonnyal arról a szöveghelyéről van szó, amelynek működőképessége nagyban függ majd az olvasó attitűdjétől: némi nyitottság és kalandvágy lehet a kulcsa annak, hogy a fejezet három, első ránézésre sem egymáshoz, sem a kötet egészé-

hez szorosan nem kapcsolódó része az olvasás izgalmát jelentse, ne pedig az értekezői tekintet önkényességének gyanúját vesse fel. Ezek híján az elemzés revelatív, jóllehet helyenként kissé ötletszerű, nem kellően kidolgozott átkapcsolásai Kosztolányi, Radnóti, Dsida, sőt egy alkalommal Szabó Lőrinc lírájára könnyen odüsszeusi bolyongásnak tűnhetnek fel. Jóllehet, a kötet vége felé érve a cél feltehetően nem más, mint tágra nyitni az ablakot a költőileg elbeszél halál, illetőleg a halál költői elbeszélhetőségének – részben az eddigiekben bemutatott – különféle formációi előtt, tovább nyomatékosítva, hogy nem kizárólag tapasztalati, hanem elsősorban poétikai problémáról van szó, mikor arról beszélünk, hogy a nyelv által hogyan tárul fel az a tartomány, ami a megismerhetőség és egyúttal az elbeszélhetőség határán túl van. Azt láthatjuk, hogy az elmúlás különös módon akkor válik valóban költészeti dilemmává, mikor a vers kevésbé transzparens módon néz szembe a halál fenoménjával: mikor épp a világot feltárni, a sajátot újraértetni képes (költői) szó lehetőségéről vagy a szerelem ént létesítő és lebontó potenciáljáról beszél. Mindez persze a könyv értékelésére nézve is sajátos helyzetet teremt, amennyiben a szóban forgó blokk elemzései, noha alapvetően nem hangolják újra a József Attila-líra megszokott olvasásmódját (bár megjegyzendő, számos alig elemzett versre nyitnak tágabb perspektívát), a kötet vállalása, azaz az idegenség költői közvetítettsége szempontjából távolról sem tekinthetőek margiálisnak.

Ha zárásként abból indulunk ki, hogy *Az elmúlás poétikája* a halál és az irodalom kölcsönviszonyát hangsúlyozottan poétikai-retorikai, tehát alapvetően nyelvi problematikaként látja megragadhatónak, akkor nem meglepő, hogy a szerző a megjelenítés mikéntjére is különös figyelmet fordít, tehát arra, hogy az elmúlás költői tapasztalata valóban otthonossá tett hangon szóljon hozzánk. Irodalomtörténeti szakmunka esetén a nyelvi megalkotottságról jellemzően ritkábban esik szó: ha a tudományosság elvárásainak egy munka megfelel, rendszerint nem érheti panasz, holott egy értekező szövegnél sem mindegy, hogy mennyire képes olvasóját visszahívni magához. Lapis József könyve ennek a talán meg se fogalmazódó elvárásnak tökéletesen megfelel, köszönhetően annak, hogy írásmódján érződik a szerző és a tárgy bensőséges viszonya – és ez a szeretetteli munkálkodás tagadhatatlanul valamiféle kellemes otthonosságélményt kölcsönöz az olvasásnak. Mindez azt is eszünkbe juttatja, hogy a korszak lírája, és egyáltalán az irodalom, nem embertől elzárt tájék, nem pusztán vizsgálendő anyag, hanem ideális esetben otthonos közeg, melyre – miként Radnóti *Nem tudhatom* című versében – e kötet elmélyült, mégis pátoszmentes aprólékossága révén lehetőségünk van közelebbről, nem madártávlatból rálátni. Míg „fönről” *Az elmúlás poétikája* fontos irodalomtörténeti belátásokat tartogat, „lentől” ennél is többről lehet szó: mikor a zárt szakmai diskurzust olyan kitekintések törnek meg, egészítik ki, mint például az olimpiikon, Kolonics György tragikus halála előtt készített interjú, akkor ráébredünk, hogy a vizsgálódás immár nem pusztán a költészet, hanem önmagunk, a saját, halálról alkotott fogalmaink jobban értéséhez visz közelebb – s ez már egy olyan fejlemény, amire a szakmai berkeken túl is érdemes felfigyelni. (*Debreceni Egyetem*)